

Kovács Gábor (1883–1920)
miskolci születésű közgazdász professzor életpályája –
A református tanár családtól a debreceni tudományegyetemi katedrán át
a budapesti Marx-Engels Munkásegyetemig

KOVÁCS I. GÁBOR

Career of Miskolc-born professor of economics Gábor Kovács (1883–1920):
From the Reformed teachers' family through the university cathedra
to the Marx–Engels Workers' University

Hosszabb ideje dolgozunk a magyarországi polgári korszak (1848-1944) egyetemi tanárainak életrajzi adattárán. Magyarország egyetemén ebben az időszakban összesen 1044 egyetemi tanár működött. Ők alkották a korabeli tudáselit meghatározó magját. A rájuk vonatkozó adatgyűjtésnél elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen szociokulturális, etnokulturális alakzatokból, felekezeti-művelődési tömbökből kerültek a tudáselit csúcsára. Ezért szenteltünk nagy figyelmet több generációra visszamenően a családi adatoknak. A zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok¹, valamint a debreceni tudományegyetemi hittudományi kari tanárok² életrajzi adattárainak az elkészítése után most egy területileg és felekezetiileg körülhatárolható csoporttal, a tiszánineni református egyházkerület területén született református vallású professzorokkal foglalkozunk. (Az egyházkerület területe nagyjából Abaúj, Borsod, Gömör, Zemplén és Ung megyék területével egyezett.)

Ebben a régióban a Sárospataki Református Kollégium és partikulái vonzáskörzetében 19 református egyetemi tanár született. Egy kivételével valamennyien teljesen homogén református családokból származtak. Nemcsak ők maguk, de több generációra visszamenően a felmenőik is Sárospatakon vagy a kollégium partikuláiban, Miskolcon, Rimaszombatban, s a hálózathoz tartozó kisiskolákban tanultak. A miskolci városi elitből származó Kun József (1875-1942), s két elsőgenerációs professzor kivételével valamennyiük családfáján nagy számban voltak református lelkészek, kollégiumi professzorok, gimnáziumi tanárok, falusi tanítók (sokszor a 17. század végéig visszavezethetően). Az ősök szinte minden ágon a táj meglehetősen nagy létszámú kismemességéből származtak. Ezekhez, az általánosnak mondható jellemzőkhöz képest a most bemutatandó Kovács Gábor egy-két vonatkozásban ugyan kivételnek számított, összességében azonban ő is a jelzett északkelet-magyarországi református művelődési alakzat gyermeke volt. A 31 évesen az alakuló Debreceni Tudományegyetem Jog- és államtudományi karára nyilvános rendes egyetemi tanárnak kinevezett jogász-közgazdász tudós életrajzi szócikét az eddig megjelent egyetemi adattárainkban kialakított séma szerint közöljük.

¹ KOVÁCS–KISS–TAKÁCS 2012

² KOVÁCS–TAKÁCS 2014

Kovács Gábor

jogász, közgazdasági író

(Miskolc, 1883. jan. 4. – Budapest, 1920. jan. 27.; a miskolci református Deszkatemetőben nyugszik)

A Kovács család sírja a miskolci Deszkatemetőben (Gyulai Éva felv. 2016)

Apja: dr. Kovács Gábor (ref., Mezőnagymihály, Borsod m., 1854. ápr. 9. – Miskolc, 1916. szept. 28.). A miskolci ref. gimnáziumban tanult, a teológiát Sárospatakon végezte. 1876 júliusától Ónodon volt segédlelkész. A budapesti tud. egy. bölcsészkarán 1877. dec. 12-én szerezte középiskolai tanári képesítését magyar nyelv és irodalom szakon, bölcsészet melléktárggyal. Itt is doktorált 1878. június 5-én (magyar nyelv és irodalom, neveléstudomány, bölcsészet). 1877. nov. 5-től helyettes, 1878. máj. 7-től rendes tanára volt a miskolci ref. gimnáziumnak. Tizenhat évig igazgató is volt (1882-1883, 1887-1888, 1894-1908). 8 évig az igazgatótanács tagja, a tiszáninneri ref. egyházkerület aljegyzője (1883-), később főjegyzője, majd pénztárnoka, a miskolci ref. felsőbb leányiskola felügyelő biz. tagja. Igazgatósági tagja volt a Miskolci Takarékpénztárnak. Megírta „A miskolczi ev. ref. főgymnasium története. I-II., Miskolc, 1885-1895” c. művet. Testvérei: 1. Kovács Gyula (ref., Miskolc, 1848. máj. – 1899-ben már nem élt); 2. Kovács Piroska (ref., Mezőnagymihály, 1850. ápr. – 1900-ban még élt), férje Gecse István (ref., 1841 – Tizzaszederkény, 1906. aug. 21.) tizzaszederkényi ref. tanító; 3. Kovács Zsuzsanna (ref., Mezőnagymihály, 1852. aug. - 1899-ben már nem élt); 4. Kovács Lajos (ref., Kisgyőr, 1856. jan. – Miskolc, 1900. okt. 7.) miskolci áll. felső kereskedelmi iskolai tanár; 5. Kovács József (ref., Kisgyőr, 1857. dec. – kisgyerekként meghalt); 6. Kovács Erzsébet (ref., Kisgyőr, 1859. aug. - 1899-ben még élt), férje Székely József 37 évig volt a Gömör megyei Kelemér református kántortanítója; 7. Kovács Borbála (ref., Kisgyőr, 1861. aug. – meghalt csecsemőkorában); 8. Kovács Borbála (ref., Kisgyőr, 1862. okt. - 1899-ben már nem élt); 9. Kovács József (ref., Kisgyőr, 1866. jún. - 1899-ben már nem élt)

Apai nagyapa: Kovács Gábor (ref., 1824 k. – 1886-ban még élt Kisgyőrben, 1899-ben már nem élt) 1840-ben subscriált Sárospatakon, 1844-ben a dél-borsodi Mezőkeresztesre ment ki segédtanítónak. 1847-től Miskolcon működött, 1850-től a dél-borsodi egyházmegyében Mezőnagymihály, 1855-től pedig Kisgyőr ref. tanítója volt. 1886-ban is kisgyőri tanító.

Apai nagyanya: Eperjessy Emilia (ref., Szemere, Abaúj m., 1826. febr. – Miskolc, 1899. márc. 21.); testvérei: 1. Eperjessy József (ref., - 1899-ben még élt) Kékcse ref. lelkésze volt a felsőszabolcsi egyházmegyében; 2. Eperjessy Ferenc (ref., Szemere, 1834. márc. – 1899-ben még élt) Sárospatakon tanult, ahonnan a felsőborsodi egyházmegyébe Meszesre, majd Sajóvámosra ment ki rectornak. Rövid edelényi működés (1867-1870) után évtizedekig Mályinka ref. lelkésze volt; 3. Eperjessy Katalin (ref., Szemere, 1835 – Nagyszeben, 1906. febr. 9.) Sziráky Jánosné; 4. Eperjessy István (ref., Szemere, 1838. febr. – 1899-ben még élt)

Apai dédapa II.: nemes Eperjesi József (ref., 1790 k.-) A 17. század közepétől a tiszáninneri egyházmegyében szolgáló lelkészcsaládból származott. Sárospatakon tanult, 1814-ben Alsóvadászra ment ki rectornak (1814-1817). Később ref. lelkész volt az Abaúj megyei Szemerén (1823-1838), majd Szászfán (1847-ig). Testvére: Eperjesi János (ref.) Sárospatakon tanult, az alsózempléni és az ungi egyházmegyében szolgált ref. lelkészként.

Apai dédanya II.: Gondol Eszter (ref., Abaújnádas, Abaúj m., 1806. nov. -). Testvérei: 1. Gondol Ágoston (ref., Abaújnádas, 1804. febr. -); 2. Gondol Borbála (ref., Csécs, 1810. okt. -); 3. Gondol Johanka (ref., Csécs, 1812. dec. -); 4. Gondol Pál (ref., Tornyosnémeti, 1815. máj.-)

Apai dédanya II. apja: nemes Gondol Pál (ref., Sajókirályi, Gömör m., 1772. nov. 20. – Méra, Abaúj m., 1832) 1783-tól 1792-ig a miskolci ref. gimnáziumban tanult. 1792-ben subscriált Sárospatakon, de még egy évig Miskolcon praeceptorként, segédtanítóként működött. 1793-tól 1799-ig tanult a sárospataki kollégiumban, ahol közben az Onodi és báji Patay úrfiak tanítója is volt. 1799. jan. 5-én hagyta el a kollégiumot. Az Abaúj megyei Seps ref. iskolájának rectora volt két évig. Ezután ref. lelkésszé szentelték, s több Abaúj megyei egyházközségben volt lelkész: Abaújnádas (1801-1809), Csécs (1809-1814), Tornyosnémeti (1814-1820), Méra (1820-1832). Testvérei: Gondol Gedeon (ref., Sajókirályi, 1775. aug. 8. – Beretke, Gömör m., 1843). 1787-től 1791-ig a miskolci ref. gimnáziumban tanult. 1791-ben subscriált a sárospataki kollégiumban. 1796-ban praeceptor volt a rimaszombati ref. gimnáziumban. 1799-ben három évre oskolarectornak ment az alsózempléni Hernádnémetibe. 1802-től 1807-ig segédlelkész volt, utoljára a gömöri Bején (1806-1807). Ezután lelkészként szolgált a gömöri egyházmegye ekléziáiban: Otrokocs (1807-1822), Sajórecske (1822-1832), Uzapanyit (1832-1838), Beretke (1838-1843).

Apai dédanya II. anyja: nemes Farkas Anna

Apai dédanya II. apai nagyapja: nemes Gondol László (ref., Nagyzalacska, Ung m., 1734 – Aggtelek, Gömör m., 1808). 1746-tól a sárospataki kollégiumban tanult. Szülei halála után (rhetor korában) átment a miskolci ref. gimnáziumba, ahol később subscribált. 1756. dec. 9-től a teológiai tanulmányokat ismét Sárospatakon végezte. Valószínűleg 1760-ban ment ki Zádorfalva Gömör megyei nemesi község akkor még leányegyházába lévitanak. 1770-ben a rövid időre anyaegyházzá lett szintén Gömör megyei Sajókirályi prédikátora lett. 1776-tól 1808-ig Aggtelek lelkesze volt.

Anyja: vászkai Kardos Jolán (ref., korábban róm. kat., Harsány, Borsod m., 1861. aug. - Miskolc, 1930), házasságkötésük: 1881 ; testvére: vászkai Kardos Bertalan (róm. kat., Harsány, 1856. okt. – Bükkaranyos, 1914. jún. 17.), felesége benedekfalvi Kiszely Szeréna (róm. kat., 1859 – Bükkaranyos, 1937. máj. 15.)

Anyai nagyapa: vászkai Kardos Ferenc (róm. kat., 1825 - Bükkaranyos, 1906. jan. 30.) az Árpád-kori eredetű, 1571-ben új adománylevelet kapott, a Szádeczkyyekkel azonos őstől származó nemesi család hevesi és borsodi ágából

Anyai nagyanya: Tóth Klára (róm. kat.)

Vallása: református

Felesége: Kenézy Lujza (róm. kat., Debrecen, 1887. jan. - Debrecen, 1932. aug. 23., öngyilkos lett). Apja: dr. Kenézy Gyula (ref., Hajdúszoboszló, 1860. jan. 4. – Debrecen, 1931. nov. 25.), debreceni kórházigazgató, majd debreceni tud. egyetemi tanár, a debreceni orvosi kar megszervezője, szabadkőműves nagymester. Anyja: gelei Bársony Lujza (róm. kat., Nagykároly, 1862. aug. 23. – Debrecen, 1928. ápr. 16.), aki Bársony János (róm. kat., Nagykároly, 1860. júl. 31. – Bp., 1926. febr. 28.) budapesti tudományegyetemi szülészprofesszor (1903-1926) és Bársony István (róm. kat., Keresztes, 1855. nov. 15. – Bp., 1928. márc. 11.) író, újságíró testvére volt.

Testvérei: 1. Kovács Jolán Emma (ref., Miskolc, 1884. máj. – gyermekként meghalt); 2. dr. Kovács Dezső (ref., Miskolc, 1886. febr. – Bp., 1920. febr. 5.). Középiskoláit a miskolci ref. gimnáziumban (1895-1903), egyetemi tanulmányait az Eötvös Kollégium ösztöndíjasaként a budapesti tudományegyetemen végezte (1903-1907). Doktorált, s egyéves gyakorlat után tanári oklevelet szerzett. 1908. szept. 1-től a budapesti Lónyay utcai ref. gimnázium rendes tanára volt földrajz és természetrajz szakon. Bátyja, Kovács Gábor önfeláldozó ápolása közben szerzett spanyolnáthában hunyt el; 3. Kovács Jolán (ref., Miskolc, 1892. nov. – Bp., 1968. aug. 26.), 1912-től férje Folkmann Ervin (róm. kat., 1882 – Bp., 1975. nov. 18.), a miskolci kir. kat. (Fráter György) gimn. tanára (1911-1940), címz. igazg. (1940)

Középiskola: Miskolc, ref. főgimn., 1892-1900; érettségi uott., 1900

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: kolozsvári tud. egy., jogi kar, 1900-1902, 1903-1904

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: strasbourgi egyetem, jog, 1902. okt. 22. – 1903. márc. 16.; jénai egyetem, jog, államigazgatás, 1903. ápr. 25.- ; brüsszeli Institut Solvay de Sociologie (1909 jan.-máj.); Párizs, Biblioteque Nationale és nemzetközi Statisztikai Intézet kongresszusa

Oklevél: jogtudomány doktora, kolozsvári tud. egy., jogi kar, 1905. ápr.; államtud. doktora, uott., 1906. ápr. 27., sub auspiciis regis

Nyelvismeret: német, francia

Magántanár és más tudományos fokozatok: kolozsvári tud. egy., jog- és államtudományi kar, 1910. márc. 22., nemzetgazdaságtan

Nyilvános rendes egy. tanár: 1., debreceni tud. egy., jog- és államtudományi kar, 1914. aug. 26., közgazdaságtan, pénzügytan; 2., kolozsvári tud. egy., jog- és államtudományi kar, 1918. aug., statisztika; 3., bp.-i tud. egy., jog- és államtudományi kar, 1919. jan. 22. , társadalmi közgazdaságtan

Életút: Kovács Gábor miskolci tanár családban született. Apja, a miskolci református gimnázium tudós igazgatója, a tiszáninneri református egyházkerület világi főjegyzője, pénztárnoka, a Miskolci Tarkarékpénztár igazgatósági tagja apai ágon református tanítócsaládból, anyai ágon a 18. század közepéig visszavezethetően református lelkész familiákból származott. Kovács Gábor 17 évesen érettségizett a miskolci református gimnáziumban, majd 1900-ban a kolozsvári egyetem jogi karára iratkozott be. A közügyek iránt erősen érdeklődő ifjú másodéves hallgató korában (1901-1902) belső munkatársként rendszeresen publikált a Miskolci Naplóban. A harmadik tanévet (1902-1903) külföldön töltötte. Az első félévben a strasbourgi egyetemen jogot, a második félévben Jénában jogot és államigazgatást hallgatott. Mindkét helyen intenzíven részt vett a szemináriumi munkában is. Jénában készült dolgozatai az orosz *Mir* szervezetről meg is jelentek németül. Kolozsváron római jogi tanulmányával nyert pályadíjat. 1904-ben Budapesten önálló kiadványként magyarul is megjelent két írása a *Mir* szervezetről. (*Az orosz mir-szervezet szociál-gazdaságtani értéke; Az orosz mir-szervezet történelmi fejlődése*). Az 1904-es abszolutórium utáni évet ügyvédjelöltként Miskolcon töltötte. 1905 áprilisában Kolozsváron államtudományi doktorátust szerzett.

DIÉNES János: Dr. Kovács Gábor portréja, 1912.
Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Képzőművészeti Gyűjtemény
(HOM KGY) Ltsz. 2001.1. (GYULAI 2000. Kat. sz. 71.)

Közben a debreceni református jogakadémia nemzetgazdaságtani és pénzügytani tanszékéről Bartha Béla a selmecbányai erdészeti és bányászati főiskolára távozott. A helyére pályázó Kovács Gábor a tanárválasztó küldöttségénél ugyan egyenlő szavazatot kapott riválisával, a tiszántúli egyházkerület közgyűlése azonban 1905. május 25-én a huszonkét éves Kovács Gábort választotta meg. Az akadémiai tanári állást szeptemberben foglalta el. Székfoglaló értekezését 1905. november 12-én tartotta A népesedési elmélet újabb fejlődése címmel. 1906-ban államtudományi doktorátust is szerzett. Királyi kitüntetéssel *Sub auspiciis regis* avatták fel 1906. április 22-én a kolozsvári egyetemen. A szorgalmas, rendkívüli munkabírási ifjú tanár könyvei gyors egymásutánban jelentek meg. 1906-ban Tübingenben német nyelvű kiadványt adott ki a magyar paraszti örökösödési jog változásáról. Még ugyanebben az évben jelent meg akadémiai előadási alapján írt Pénzügytan című könyve a Tudományos Zsebkönyvtár sorozatban. Államgazdaságtani elemzései során mindig figyelembe vette az államháztartás közigazgatási és alkotmányjogi vonatkozásait is. 1907-ben ugyanebben a sorozatban Szocializmus címmel írt könyvet, amelyben a szocializmus fejlődéstörténetét a jobb és a baloldali demagógiától megszabadítva, tudományos alapossággal ismertette. 1908-ban, Debrecenben kiadott, A népesedés elmélete című művének az újszerűsége abban állt, hogy Magyarországon ő az első, aki megfogalmazta azt a tézist, hogy nincsenek egységes, a népesség minden rétegére és minden történelmi korszakra érvényes népesedési törvényszerűségek. A vonatkoztatási pontot még Malthus tanai jelentették, Kovács azonban széleskörű nemzetközi irodalmi ismeretei alapján részletesen megcáfolta ezeket. Ezután a magyar statisztikai adat-szolgáltatás lehetőségeit kiaknázva, a népszámlálások és a népmozgalmi adatok elemzésével analitikusan jutott el egy új népesedési elmélet megalkotásához. Ennek központi gondolata az volt, hogy a népesedési törvényszerűségek csak a gazdasági alapokon nyugvó osztálytagozódás figyelembevételével határozhatók meg. Az egyéni akaratok döntenek, amelyeket azonban a gazdasági, vallási, erkölcsi, pszichológiai, politikai motívumok az egyén osztályhelyzete szerint befolyásolnak. Kovács Gábor ezzel a többváltozós népesedési modellel érvényes összefüggéseket tudott megállapítani. Demográfiai munkálkodása a későbbiekben is a 25 évesen megalkotott alapokon gazdagodott az 1918-as Vér és kenyér című munkájáig. Az 1907-1908-as tanévben a jogakadémia dékánja volt. A következő tanév második szemeszterében szabadságot kapott a főiskolától, mert a közoktatási minisztériumtól 2000 koronás ösztöndíjban részesült külföldi tanulmányútra. Öt hónapot dolgozott az 1894-ben Ernest Solvay által alapított brüsszeli *Institut Solvay de Sociologie*-ben, ahol demográfiai, szociológiai, valamint közgazdaság- és társadalomtörténeti kutatásokkal foglalkoztak. Kovács elsősorban a népesedéseméleti vizsgálatokba kapcsolódott be. Párizsban a *Bibliothèque Nationale*-ben kutatott, s részt vett a nemzetközi Statisztikai Intézet párizsi kongresszusán is. Kovács Gábor jelen volt a magyar tudományos élet országos szerveződéseiben. Választmányi tagja lett a Magyar Közgazdasági Társaságnak s a Társadalomtudományi Társaságnak is. Publikált a Közgazdasági Szemlében, a Budapesti Szemlében s a polgári radikális Huszadik Században is. Rendkívüli intenzitással kapcsolódott be Debrecen megélnékülő szellemi, közéleti mozgásaiba. A század elejétől a város közéletében megnőtt a szabadkőművességhez kapcsolódó értelmiség szerepe. Az 1875-ben alakult Haladás szabadkőműves páholyban nagyon jelentős volt a református egyház liberálisainak, köztük kollégiumi tanároknak a jelenléte. Kovács Gábor már 1906-ban tagja lett a Haladás páholyának. Magánéleti vonatkozások is jelzik a kapcsolódást, hiszen nőtlenként a tekintélyes szabadkőműves orvos, Legányi Gyula házában lakott, később pedig a páholy főmesterének, Kenézy Gyula orvosnak a leányát, Kenézy Lujzát vette feleségül. Kivette részét az ismeretek szélesebb körű terjesztéséből is, hiszen 1906-tól tagja volt a kollégium kebelében működő Népszerű Főiskolai Tanfolyam szervező bizottságának. A legnagyobb aktivitást azonban a szabadkőművesek irányításával, s Kenézy Gyula elnökletével működő Szabad Iskola szervezésével fejtette ki. 1906-tól mint ennek ügyvezető igazgatója, szervező titkára évente 50-60 előadást szervezett. Az előadók többsége a kollégium liberálisabb tanárai közül került ki. Az előadásokat az Ipartestület dísztermében tartották általában 300 fős hallgatóság előtt. A programokat az Ipartestületen kívül a város és a Csokonai Kör támogatta. (1910-ben a város házastelket is adományozott a szabadkőműves pá-

holy, a Szabad Iskola és a Munkásgimnázium elhelyezésére). Népszerű hangversenyeket, művészeti előadásokat is tartottak, de elsősorban az általános műveltséghez tartozó ismereteket terjesztettek népszerű nyelven. Maga Kovács Gábor is sok irodalmi, történelmi, művelődéstörténeti, társadalomtudományi előadást tartott. A Szabad Iskola előadásai nagy szerepet játszottak Debrecenben a szabadkőművesség filantropikus eszméinek, a gondolati és lelkiismereti szabadság elveinek a megismertetésében, terjesztésében. Kovács a szocializmusról, a szocialista gondolatok, mozgalmak történetéről, Marxról, Engelsről, a materialista történetfilozófiáról is tartott tudományos-népszerűsítő előadásokat. A szabadelvű, liberális demokrata, polgári radikális értelmiségi csoportokkal együtt Debrecen modernizációját a polgárosodás értékszempontjainak terjesztését igyekezett elősegíteni. Politikailag a döntő pont, az új, demokratikus várospolitikai előfeltétele a választójog kiszélesítése volt, ezért 1910 májusában Legányi Gyulával együtt megalakította a debreceni Választójogi Ligát. Az ugyanebben az évben a Huszadik Század jubileumi számának körkérdésére válaszolva rövid, de nagy fontosságú írást közölt. A folyóirat körül gyülekező progresszió nagy elméleti és módszertani vitái után a Szociográfiai kutatások című közleményében a tények számba vételére, az ország állapotainak, társadalmi viszonyainak a feltérképezésére vonatkozó kezdeményezést hirdetett meg. Ő maga Debrecen város társadalmi rajzának megírására készült. Debrecen egy olyan szociológiai laboratóriumnak látta, ahol együtt él és virágzik, együtt vív harcot a naturál- és a pénzgazdaság. Hangsúlyozta, hogy „ily dolgozatok által lehet csak saját népünk gazdasági, társadalmi életét megismernünk”. Debrecen tervezett szociográfiája az alföldi magyar városi élet megismerésének kezdete lehetne, „s ha ily módon feldolgoztatnák gazdasági és társadalmi képekben az ország minden jelentősebb vidéke, biztosabb alapokra helyeződnek tudomány és politika is egyaránt”. A társadalmi-települési egységek sokszempontú leírásának a tudományos módszerességgel dolgozó modern szociográfiának ez a meghirdetése úttörő módon megelőzte a szintén a Huszadik Század köréhez tartozó Bosnyák Béla és Braun Róbert írásait, s a Társadalomtudományi Társaság szociográfiai szakosztályának 1913-as megalakulását. 1911-ben Kovács Gábor Legányi Gyulával megalakította a Debreceni Társadalomtudományi Kört, amely más szinten, de a Szabad Iskolához hasonló tevékenységet folytatott. Kovács Gábor 1911-1912-ben és 1913-1914-ben jogakadémiai előadásait publikálta Társadalomgazdaságtani előadások vázlata címmel Mandelló Gyulának, a Közgazdasági Társaság főtitkárának Társadalomtudományi és Gazdaságtani kutatások című sorozatában. 1913-ban a tiszántúli egyházkerület kiadásában jelent meg a Társadalmi gazdaságtan a református teológiai akadémiák hallgatói számára című könyve. (Ezt a tárgyat előadta később az egyetem hittudományi karán is.) Ebben szociálreformer megközelítésben részletesen kifejtette, hogy a kor kapitalisztikus gazdasága sok tekintetben reformra szorul. A világháború kitörésének éve két vonatkozásban is változást hozott Kovács Gábor életében. A vezérszerepek körüli rivalizálás miatt is szakadás következett be a debreceni szabadkőművesek között. Az erősen református és nacionalista alaphangú Haladás páholyból kilépők Kenézy Gyula főmesterségével megalakították a Körösi Csoma Sándor páholyt, amely a felekezeti és a nemzetiségi kérdésben türelmesebb álláspontot képviselt. Az új páholy programját Kovács Gábor készítette. Az előjogok és előítéletek nélküli eszményi társadalom, a modern, demokratikus Debrecen megteremtésének célját tűzték ki. Az eszközök között szerepelt a tanítás és a felvilágosítás kívül például az iskolák államosítása és a választójog kiterjesztése is. Szintén 1914-ben került sor a debreceni tudományegyetem megnyitására. Az egyetem nem volt a debreceni református kollégium jogutódja, de a református akadémiák bázisán jött létre a kultuszminiszter, a tiszántúli református egyházkerület és Debrecen városa közötti tárgyalások eredményeként. A református jogakadémia is megszűnt, s volt tanárai szabályszerű pályázat útján, de végül is valamennyien egyetemi tanárok lettek. Így kapott Kovács Gábor is 31 évesen, 1914 augusztusában nyilvános rendes tanári kinevezést az új egyetem jogi karának közgazdaságtan és pénzügytan tanszékére. Az egyetemen a fő kollégiumok mellett mindig hirdetett speciálkollégiumokat is a közgazdaságtan történetéről, a háború közgazdasági hatásáról, a szocializmus történetéről, a gazdasági szociológiáról. Ezen kívül változatlan aktivitással vett részt Debrecen közéletében, szervezte a Szabad Iskola és a Társadalomtudományi Kör előadásait. Maga is tartott felvilágosító előadásokat Giordano Brunoról, a középosztály hivatásáról, a nemzetiségi kérdésről és a világháború okairól (1914-ben közel ötezer hallgatója

volt). Az utóbbi témáról szóló előadásai 1916-ban külön füzetekben is megjelentek. A háború konfliktusának igazi mozgató erőt a gazdasági ellentétekben látta. A világháborút a kapitalizmus természetéből szükségszerűen következő jelenségnek tartotta. 1916-ban tanszéke mellett háborús Közgazdasági Archívumot szervezett, amelynek célja a háború Debrecenre és környékére gyakorolt közgazdasági hatásának vizsgálata volt. Az archívum létrehozását a Vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1916. október 30-án engedélyezte, s egy kutatási segéderő fizetését is fedezte. Az új intézmény működéséről szemeszterenként jelentést küldtek a minisztériumnak. Összegyűjtötték a hatósági rendeleteket, árszabásokat, hivatalos kimutatásokat, hírlapi cikkeket, sőt a város vezetőségétől olyan adatokat is, amelyeket a hivatalos kimutatásokban nem lehetett megtalálni. Ezen túlmenően az egyes családok gazdaságáról, háztartásáról a hallgatók közül választott munkatársaival kérdőívek segítségével gyűjtött anyagot. Az archívumról 1917-ben a Közgazdasági Szemlébe írott cikkében megfogalmazta azt a vágyát, hogy ebből idővel egy egyetemi kutatóintézet fejlődjön ki, amely összhangot teremt az elméleti tanítás és a gyakorlati közgazdaság, valamint az egyetem és az élet között. Amikor 1917-ben a *Husadik Század* c. folyóiratban két részletben, majd ugyanebben az évben a *Husadik Század Könyvtára* sorozatban A kálvinista Róma címmel önállóan is megjelentette az 1910 óta tervezett, Debrecen leíró szociográfiát, akkor abban hangsúlyosan utalt erre a háborús archívumra. A megjelent írás ugyanis még inkább csak a történelmi gyökerekkel, meghatározottságokkal, a város hagyományos gazdálkodásának, s a mezőgazdasági ágazatnak nem jelentéktelen változásaival foglalkozott. Ígérte azonban az ipari ágazat, a társadalmi rétegződés, az újabb gazdasági folyamatok és a társasélet részletező leírását is. Azt helyezte kilátásba, hogy az archívum anyagára támaszkodva a háború közgazdasági, társadalmi hatásait is tekintetbe véve adhat majd minderről teljesebb és mélyebb elemzést. (Az archívum értékes anyaga máig feldolgozatlan). Mindezek mellett még arra is maradt energiája, hogy Dános Árpád (1882 – 1933) miniszteri osztálytanácsossal Közgazdaságtan tankönyvet írjon a felsőkereskedelmi iskolák számára (Budapest, 1916; több kiadást is megért: 1924, 1927, 1931). Lefordította a „liberális szocializmus” elmélete megalkotójának, az elméleti közgazdásznak és szociológusnak, Franz Oppenheimernek (1864 – 1943) *Die soziale Frage und Sozialismus* c. művéből az első részt. Ez A szociális kérdés címmel jelent meg 1918-ban az Új Magyarország Rt. akkor induló Természet és társadalom sorozatában a kezdő kötet (Kant: Az örök béke, Babits fordításában) után, s Rónai Zoltán: Marx szociológiája című munkája előtt. A marxi társadalomelméletet is jól ismerő német egyetemi tanár a földtulajdon monopóliumának megszüntetésétől, a szabad föld rendszerétől, általában a monopóliumok nélküli igazi szabadversenytől várta, hogy megszűnik majd az értéktöbblet elsajátítása, a kizsákmányolás. A földkérdéssel, az állam problémájával és a népesedéssel foglalkozó Oppenheimer munkái már korábban is hatással voltak Kovács közgazdasági és demográfiai munkáira. Ez a fordítás is jelezte Kovács Gábor tájékozódását, útkeresését. 1918-ban a debreceniek számára váratlanul átpályázott a kolozsvári tudományegyetemre. A vidékiség korlátait többször is említő ambiciózus, fiatal tudós talán arra is gondolhatott, hogy a nagyobb hagyományú kolozsvári egyetemen keresztül vezethet az út a főváros felé. Mindenesetre az 1917-ben Budapestre távozott Kenéz Béla katedráját foglalta el Kolozsváron a jogi kar statisztika tanszékén 1918 szeptemberében. Egy szemesztert sem tanított azonban Kolozsváron. Ennek oka nem egyszerűen Kolozsvár román megszállása és az impériumváltozás volt, hanem elsősorban az, hogy az októberi forradalom után az új oktatási kormányzat a budapesti tudományegyetemen szánt neki szerepet. Lovászy Márton kultuszminiszter a budapesti tudományegyetem jogi karától – amelyet „az új szociális szellem befogadása végett” jog-, állam- és társadalomtudományi karrá kívánt átalakítani – 1918 decemberében hét új tanszék szervezését kérte, s megnevezte jelöltjeit is. Ágoston Péter, Farkas Géza, Jászi Oszkár, Rónai Zoltán, Varga Jenő és Vámbéry Rusztem mellett Kovács Gábor is szerepelt a kinevezendőkhöz, mint a szervezendő társadalmi gazdaságtan tanszék várományosa. A kar tiltakozott autonómiája megsértése, véleményezési jogának figyelmen kívül hagyása miatt, s pályázat kiírását javasolta. Kunfi Zsigmond, az új közoktatásügyi miniszter azonban hivatalba lépése napján, 1919. január 22-én a Minisztertanács jóváhagyásával kinevezte jelöltjeit, köztük Kovács Gábort is. Az egyetemi tanács január 29-i ülésén egyhangúlag a kinevezések ellen szavazott. A vita kompromisszumos lezárásaként az egyetemi tanári esküt nem az egyetem, hanem a Minisztertanács vette ki,

amit az egyetem tudomásul vett. Kunfi miniszter február 4-én Jászi Oszkárt nevezte ki az egyetem kormánybiztosává. Jászi előterjesztésére a miniszterelnök február 7-én a kari autonómia újabb sérelmével a jogi kar dékánjává Vámbéry Ruzsámet nevezte ki, prodékánjává pedig Kovács Gábort. A kar új vezetőit a tanácsköztársaság kikiáltása után is meghagyták pozíciójukban. Sőt, Kovács Gábor az egyetem átszervezése keretében 1919. május 3-án létrehozott Marx-Engels Munkásegyletben is szerepet vállalt. A Társadalomtudományi és közigazgatási fakultást május 15-én Fogarasi Béla (1891 – 1959) a közoktatásügyi népbiztosság főiskolai ügyekért felelős kádere nyitotta meg, s bejelentette, hogy az előadások Kovács Gábor sorozatával kezdődnek, aki a Marxot és Engelst megelőző nem tudományos alapú régi szocializmusról fog beszélni. Kovács Gábor előadásai a Munkásegylet kiadásában 64 oldalas füzetben jelentek meg. A gyakorlott ismeretterjesztő gondosan felépítve, a fogalmak pontos meghatározásával indítva, intellektuális igényességgel és pontossággal mutatta be a szocialista gondolat és mozgalmak fejlődéstörténetét Platónról Marxig. (A marxizmus „tudományos szocializmus” már Fogarasi reszortja volt). Kovács Gábor a tanácsköztársaság bukása után indított eljárások során készített igazoló jelentésében ezt írta: „Mondhatom, hogy végtelen figyelmes hallgatóságot kaptam a munkásokban.” Kovács egyébként tudományos alapú, pontos előadása alapján sem tekinthető semmilyen értelemben marxistának, annak ellenére sem, hogy „az új köztulajdonosi társadalmi rendről, mint szükségszerűen bekövetkezőről” beszélt. Az igazoló eljárás végét nem érte meg, mert 1920. január 27-én a spanyolnátha járvány áldozata lett. Az őt gondosan és önfeláldozóan ápoló öccse, Kovács Dezső, a budapesti református gimnázium tudós tanára néhány nap múlva szintén meghalt. Kovács Gábort végül is az egyetemi eljárás során nem fosztották meg egyetemi tanári címétől. Halálhírét véve a debreceni egyetem jogi kara 1920 februárjában jegyzőkönyvben örökítette meg emlékét: „A kiváló tehetségű és rendkívüli szorgalmú tudósnek korán bekövetkezett halála komoly vesztesége a magyar tudományos életnek és méltán fájdalmat okozhat a kar tagjainak, kikkel sok éven át meleg, kollegiális viszonyban élt.” Utolsó előadás sorozatát régi szerzőtársa, Dános Árpád 1925-ben a Parthenon ismerettára sorozatban újra kiadta *A szociális eszmék fejlődése a modern szocializmusig* címmel.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Magyar Közgazdasági Társaság ig. vál. tagja, a Társadalomtudományi Társ. vál. tagja, debreceni Csokonai-kör vál. tagja, a debreceni Társadalomtudományi Kör tagja (1911-), a Magyar Fajegészségtani és Népesedéspolitikai Társ. megválasztott rendes tagja (1917)

Szerkesztőségi tagság: a Miskolci Napló belső munkatársa (1901. szept. 7. - 1902. aug. 31.); a Huszadik Század munkatársa

Közéleti társaság: Haladás szabadkőműves páholy (1906-); a debreceni Szabad Iskola-Egyesület titkára, ügyvez. igazgatója (1906-); Népszerű Főiskolai Tanfolyam rendező biz. tagja (1906-); a debreceni Casino tagja; 1914-től a Körösi Csoma páholy tagja

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: a debreceni ref. egyház presbitériumának póttagja a jogakadémia részéről

Politikai szerep: debreceni Választójogi Liga egyik vezetője (1910. máj.-tól)

BIBLIOGRÁFIA**GYULAI 2000**

GYULAI Éva: *Miskolci portrék 1750–1950. Miskolc régi képeslapokon*. [Kiállítási katalógus]. A Herman Ottó Múzeum és a Miskolci Galéria közös kiállítása 2000. aug. 19.–szept. 17. A kiállított műveket válogatta, a bevezetőt írta és az alkotásokat jegyzetekkel ellátta: GYULAI Éva. A kiállítást rendezte és a katalógust szerkesztette: GYULAI Éva–DOBRIK István. Miskolci Galéria, Miskolc, 2000

KOVÁCS–KISS–TAKÁCS 2012

KOVÁCS I. Gábor–KISS Zsuzsanna–TAKÁCS Árpád (összeáll.): A magyarországi zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok (1848–1944) életrajzi adattára. In: *Diszkrimináció – emancipáció – asszimiláció – diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok*. Szerk. KOVÁCS I. Gábor. Budapest, 2012. 23–150. (*Történeti elitkutatások – Historical Elite Research*, 8.)

KOVÁCS–TAKÁCS 2014

KOVÁCS I. Gábor–TAKÁCS Árpád (összeáll.): A debreceni tudományegyetem református hittudományi kara (1914–1950) egyetemi tanárainak életrajzi adattára és életútleírása. In: *Hit – tudomány – közélet. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára II. A debreceni tudományegyetem református hittudományi kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása*. Szerk. KOVÁCS I. Gábor. Budapest, 2014. 25–162. (*Történeti elitkutatások – Historical Elite Research*, 9.)